

Između politike sile i pacifističke utopije: Rat i mir u sociološkoj teoriji¹

HANS JOAS

Kada je Vaclav Havel u listopadu 1989. primio Nagradu za mir Njemačkog knjižarskog udruženja, samo nekoliko tjedana prije nego što je srušena vlast u Čekoslovačkoj, nije mogao osobno održati govor u povodu primitka nagrade, jer mu je bila uskraćena češkoslovačka izlazna viza. U govoru, naslovljenom »Riječ je o riječi« (Havel, 1990), koji je u Havelovo ime pročitao jedan glumac, njegov prijatelj, bilo je riječi o alergiji koju čak i danas kod mnogih stanovnika Istočne Evrope izaziva sam spomen riječi »mir«. Zahvaljujući njezinoj neprestanoj upotrebi

¹ Ovaj tekst nema pretenzije da bude pregled sociološke literature o ratu i miru, niti pokušava razmotriti čitav niz mirovnih istraživanja (peace research) u društvenim znanostima. Razlog tome — o čemu će detaljnije biti riječi i u ovome tekstu — leži u odvojenosti mirovnih istraživanja (peace research) od teorijske i metodološke prakse društvenih znanosti. Bilo bi nemoguće na zadovoljavajući način predstaviti međunarodna mirovna istraživanja u ovako kratkom tekstu. Sociološka literatura o problemu rata i mira ne može se svesti na zajednički nazivnik, a i suviše je oskudna da bi takav pregled imao smisla. Stoga sam se ovdje poduhvatio druge zadaće. Ovaj članak pokušava izložiti osnovne teorijske pristupe koji čine temelj filozofske i društvenoznanstvene literature o mogućnosti trajnog mira. Zbog toga je prikaz teorijskih pristupa 18. stoljeća samo prividno historijski; naime, pristupi nastali u to vrijeme utjecajni su i danas. Modificirane na različite načine, možemo ih lako pronaći u suvremenoj literaturi. Prema tome, strukturalno načelo mog članka nije bilo prikazati raznolikost pojedinačnih pristupa, nego sistematizirati teorijske temelje. Radeći na taj način, bilo je nemoguće odmjeriti probleme društvene organizacije i političkog utjecaja mirovnih istraživanja (peace research). Samo se po sebi razumije da je svaki temeljni teorijski pristup na tom području protkan političkim pretpostavkama i preferencijama. To, naravno, vrijedi za društvene znanosti u cijelosti, ali je ovdje još intenzivnije nego u drugim područjima istraživanja. Zbog toga su rezultati mirovnih istraživanja često namijenjeni pretpostavljenim ili stvarnim korisnicima. Pokazalo se posebno složenim ustanoviti sferu racionalnog diskursa kad se radi o empirijskom i normativnom dijelu mirovnih istraživanja. Neutralne zemlje i međunarodne organizacije osjećale su se obveznima utemeljiti institucije koje bi u istraživanju problematike rata i mira mogle izbjeći pristranost i ovisnost o naručiteljima istraživanja. Naravno, te se institucije susreću s rizikom, prvo, da će neutralnost shvatiti kao puko balansiranje između sukobljenih gledišta i, drugo, da neće biti u stanju pronaći trajna rješenja. Iz tog je razloga bitno rasvijetliti teorijska polazišta, izvan i iznad svih institucionalizacija. Štoviše, to je jedini način da se smanji žaljenja vrijedna odvojenost. Pregled institucija koje se bave istraživanjem rata i mira (peace research) može se naći u *Handbuch Friedenswissenschaft* (1984) i *Peace Resource Book* (1987). (Prevedeno iz *Sociological Research*, spring, 1991.).

i sramnom načinu na koji je trebala opravdavati nimalo obrambenu vanjsku politiku i represivnu unutarnju politiku, riječ je izgubila mnogo od svoje vrijednosti, pa gotovo više i nije moguće privući ozbiljniju teorijsku i političku pozornost u vezi s »ugrožavanjem mira«. To nije izmijenila ni činjenica da je uništenje čovječanstva nuklearnim ratom posljednjih desetljeća nesumnjivo bila teško shvatljiva, pa ipak stvarna mogućnost koja se ocrtavala na horizontu. Premda je neupitno da su događaji iz 1989. umanjili vjerojatnost atomskog rata u Evropi između supernaoružanih vojnih blokova, ne možemo u povodu toga navijestiti praskozorje ere vječnog mira i držati da je pogibelj od nenamjernog samouništenja nešto što proizlazi isključivo iz ekoloških konzekvencija našeg gospodarskog života.

Ako se kao istraživači u društvenim znanostima ne želimo odreći sredstva za istraživanje uzroka ovih golemih opasnosti, i mogućnosti da ih odagnamo, koja nam jedino racionalnost i znanost čine dostupnima, moramo se distancirati i od očajničkog optimizma psihološke represije koji njeguju neki naši politički vođe, i očaranosti strahom, očaranosti koja paralizira svaku sposobnost raščlambe i djelovanja. Moramo, nasuprot tome, ispitati kako discipline kojima se bavimo, i mi sami, možemo pridonijeti rješavanju ove zadaće. Takva linija istraživanja uključuje dva pitanja. Prvo, što nam sociologija i društvene znanosti mogu reći o postanku i uzrocima rata, te o učincima rata u razvitku čovječanstva? I drugo, u kakvom se svjetlu pojavljuju glavni teorijski projekti naših disciplina i same te discipline, promatramo li ih kroz prizmu prvog pitanja?

Pokuša li netko u tom kontekstu jednim pogledom obuhvatiti postojeće društvene znanosti, steći će vrlo proturječan dojam. S jedne strane, izgleda kao da su hitni tekući globalni problemi imali vrlo malo, ili nimalo, utjecaja na znanstvene skupove, nastavu i svakodnevno istraživanje u ovoj profesiji.² Glavne teorije koje su danas predmetom opće rasprave — uzmimo za primjer Habermasa, Luhmanna ili post-strukturaliste — jedva da i spominju rat i mir. S druge strane, pristupi koji potječu iz društvenih znanosti značajni su kako za razvitak nuklearnih strategija, tako i za mirovni pokret. Teorije igara i teorije sukoba često tvore srž argumentacijske linije u strateškim analizama, a čim različiti trendovi unutar mirovnog pokreta napuste razinu pozivanja na osobna etička uvjerenja, gotovo isključivo razvijaju argumentaciju u terminima globalne analize u društvenim znanostima. Proturječje između tih dvaju opažanja razrješuje se onda kad postaje jasno da su društvene znanosti u stanovitoj mjeri prenijele svoje bavljenje ratom i mirom na neke svoje posebne discipline. Istraživanje problematike rata i mira (peace research) ili vojna sociologija, studije međunarodnih odnosa ili analize scenarija nuklearnog sukoba u sklopu teorije igara — nijedno od ovih područja nije imalo spomena vrijedno povratno djelovanje u općem razvitku društvenih znanosti. Razlozi takvog odvajanja nisu imalo slučajni. Oni su svakako blisko povezani s određenjem pojma »društvo«, konstitutivnim za društvene znanosti. Alain Touraine i Anthony Giddens kritizirali

² Što se tiče Velike Britanije, ovom se problematikom empirijski bavio David Marsland (1985) On, međutim, umanjuje vrijednost svog istraživanja krajnje polemičkim tonom i tendencioznim političkim zaključcima. Pregled stanja stvari u SAD-u može se naći kod Kurtza (1989).

su klasičnu sociologiju zbog upotrebe pojma »društvo« koji izražava jedino realnost evropske i možda sjevernoameričke nacije-države 19. stoljeća. Stoga se sve općepriznate zakonitosti razvitka društva zapravo odnose na stvarnost države čija su područja jasno razgraničena, koju obvezuje korpus zakona i koja ima modernu upravu, dok se dinamika međudržavnih odnosa smatra čistom povijesnom kontingencijom uglavnom nezanimljivom za društvene znanosti. Dosljedno tome, takav pristup ne može adekvatno tematizirati ni pojedinačne unutarnje karakteristike nacije-države naspram drugih povijesnih struktura, ni zavisnost unutar društvenih procesa o globalnim ekonomskim, političkim i vojnim procesima ili o nadnacionalnim kulturalnim procesima. Jedina je iznimka, premda ne glede fiksacije na naciju-državu, specifična njemačka tradicija povijesne humanističke i političke znanosti s obzirom na središnji položaj koji u njoj zauzima tematika rata i mira. Ipak, ovu tradiciju ne možemo jednostavno poistovjetiti s njezinom poznatom sklonošću glorifikaciji moći i šovinizmu. Ako netko kritizira klasičnu sociologiju zbog zanemarivanja međunarodnih odnosa, u isto se vrijeme mora upitati da li je prosvjetiteljski optimizam kada je riječ o miru — a taj je optimizam pridonio zanemarivanju ove problematike — bio bezvrijedna iluzija koju nužno treba napustiti u korist realizma temeljenog na politici sile, ili ga je moguće obnoviti.

Razmišljanje o uvjetima mira počelo je, naravno, davno prije prosvjetiteljstva. Kasni je srednji vijek u najmanju ruku začeo seriju pokušaja da kršćanstvo, koje je povezivalo evropske narode, postane srž miroljubivog poretka po uzoru na model antičkog Pax Romana. Takvi su pokušaji, naravno, jedva obraćali pozornost na nekršćanski svijet; a kada jesu, tada se činilo da se uvjeti kršćanskog mira na njega ne mogu primijeniti. Takav način razmišljanja imao je vrlo raširen povijesni utjecaj i obilježio je mnoge aspekte života sjevernoameričkih kolonija. Predominantnu liniju razvitka, međutim, nalazimo u slijedećem razdoblju — u konsolidaciji teritorijalnih i/ili nacionalnih država u Evropi i razvitku ideologije *raison d'état* i ravnoteže moći. Mirovni diskurs može se u izvjesnom smislu smatrati relativno tihim, autsajderskim glasom podignutim protiv onoga načina mišljenja kojemu se stajanje vojske i neprekidni interesni sukobi među državama postali nešto što se samo po sebi razumije. Kada se u Francuskoj tijekom ranog prosvjetiteljstva ponovo pojavilo pitanje mira, suvremenici su ga doživjeli kao teško razumljivo misaono preživljanje. Premda se autor najslavnije mirovne utopije ranog prosvjetiteljstva — Abbé de Saint-Pierre — nije mogao požaliti da njegovi prijedlozi nisu pobudili nikakvu pozornost, bilo je odmah jasno da su na dnevnom redu grubo i oštri polemički odgovori.

Unatoč tome, upravo je prosvjetiteljstvo stvorilo prve ozbiljne pokušaje da se mogućnost trajnog mira utemelji na promjeni unutarnje naravi države — pokušaje koji čak i danas imaju utjecaja na društvene znanosti. Moguće je razabrati cjelinu koju čini najmanje pet takvih pristupa; prema njihovom viđenju, mir se može osigurati različitim sredstvima: ekspanzijom slobodne trgovine, osnivanjem republika, razvitkom industrijskog društva, učvršćenjem socijalizma, i konačno, postojanjem stabilnih nuklearnih saveza. Povijesni događaji diskreditirali su sve ove načine, barem onu njihovu krutu formu u kojoj su se prvotno pojavili. To ne znači da su oni tako na jednostavan način pobijeni. Ipak, njihove su se općenite tvrdnje raspršile

pod naletom ratova koje nisu predvidjeli i čiji su uzroci očigledno proturječili očekivanjima koja je pothranjivala teorija. Adekvatan pristup problemu zahtijevao bi da se svi ovi pristupi revidiraju kako bi se u kontekstu događaja identificirala točka na kojoj je svaki od njih istrošio svoje tvrdnje. Razumije se da bi to preokračilo doseg ove rasprave. Stoga ću ovdje ocrtati svaki od tih pristupa što je kraće moguće. Ponešto ću se detaljnije pozabaviti pretpostavkom, konstitutivnom za sociologiju, da je industrijsko društvo po svojoj naravi miroljubivo, i inherentnom tenzijom između ove pretpostavke i realizma politike sile, kao i razvitkom teorije nakon drugoga svjetskog rata. Posuđujući sasvim malo od etnometodologije, upućujem na metodu koju sam nazvao »eksperiment historijske krize«. Pod tim mislim na izbor historijskog nekusa događaja kojega, naravno, nije proizveo eksperimentator, ali u kojemu se unatoč tome društveni poredak tako izmijenio da je to uzdrmalo teorije koje zastupaju akteri. Studije takvih konstelacija događaja i načina na koje na njih reagiraju sudionici može poslužiti ka metodološko sredstvo osvjetljavanja duboko ukorijenjenih i često neartikuliranih teorijskih pretpostavki.

Dva najstarija relevantna modela u društvenim znanostima povezana su s imenima Immanuela Kanta i Adama Smitha. Preuzimajući motive od Rousseaua, Kant je držao da postoji veza između sposobnosti država za mir i njihove unutarnje strukture; govorio je, naime, o miroljubivom karakteru republika. Njegova zamisao republike, međutim, uopće nije ciljano svrgavanje monarha, nego je prije označavala ustavno i zakonsko ograničavanje monarhove moći. Dobro shvaćen interes državljana pomogao bi da se izbjegne rat i da se razvijaju obostrano korisni odnosi među državama — a sve to pod uvjetom da se interesi državljana uzimaju u obzir pri donošenju vanjskopolitičkih odluka. Ovaj »republikanski« model u navedenom stajalištu odgovara drugom velikom mirovnom modelu koji je predstavila upravo nastajuća politička ekonomija. Adam Ferguson i Adam Smith usmjerili su pogled prema mirotvornom djelovanju slobodne trgovine. Konačno je bilo moguće vršiti miroljubivu razmjenu dobara umjesto uzajamne razmjene prijetnji, uništavanja i pljački; širenje takvih odnosa razmjene služilo bi interesima objiju strana i učinilo rat izlišnim.

Međutim, historijskim su razvitkom oba modela uskoro zapala u teškoće. To je postalo posebno bjelodano u slučaju Kantove pozicije, koja je bila u potpunom skladu s »republikanskim« mišljenjem općenito, i u Njemačkoj i u Francuskoj. Neposredno nakon 1789. u Francuskoj je postojala velika nada da bi revolucija, među ostalim, mogla biti korak prema eliminiranju kabinetskih ratova 18. stoljeća. Prema tome, republikanska pobjeda u ratu koji su protiv Francuske vodile evropske monarhije bila bi korak prema pojavi miroljubivog svijeta. Dosljedno tome, sve ofenzivni karakter francuske ratne kampanje gurnuo je republikanski model mira u tešku krizu. Naročito su njemački intelektualci toga doba raspravljali o posljedicama takvog stanja stvari.³ Je li u redu da revolucionarna Francuska upotreb-

³ Što se toga tiče, ne podupirem svoje tvrdnje nikakvim detaljnijim referencama, ali postoje pojedinačni preporučljivi pregledi. O njemačkoj raspravi oko 1800. korisno može poslužiti Dietze & Dietze (1989).

ljava čak i ratna sredstva da bi ostale države preobratile na republikanski poredak i da li bi intelektualci koji su simpatizirali s revolucijom trebali podržati širenje revolucije oružanom silom? Nakon Napoleonove pobjede nad Prusijom 1806. ovo je pitanje nužno postalo još akutnije. Sada su upravo napredni intelektualci počeli gledati na jačanje njemačke nacionalne svijesti, a sve više i na oružanu borbu protiv okupacijskih snaga, kao na politički zaključak koji se može izvući iz njihovog uvjerenja. Opravdavanje nacionalne svijesti još uvijek je sadržavalo univerzalističke elemente, ali nada u buduću mirni svijet više nije imala značajnu ulogu. Rezultat toga bio je neobičan obrat — u mirovnoj debati pobijedila je ona strana koja je očekivala da će se mir postići eliminiranjem Francuske kao uznemirujućeg čimbenika tako da se u njoj obnovi legitimna monarhija, i uspostavom nove ravnoteže moći u skladu s duhom ojačanog kršćanskog svijeta. Pitanje koliko je dubok bio rascjep između opravdavanja rata i obilježja one struje mišljenja koja se usredotočila na mir temeljeći svoje postavke na prirodnom pravu i univerzalističkim idejama prosvjetiteljstva, značajno je za razumijevanje daljnjeg razvitka njemačke misli u 19. stoljeću.⁴

Smithova teorija nadomještanja rata slobodnom trgovinom nipošto nije bila tako jednostavna kao što može zvučati u obliku kratke formule. On je bio potpuno svjestan činjenice da i zajednice koje sudjeluju u slobodnoj trgovini zavise o vojnoj zaštiti, baš kao što je bio svjestan i pitanja kako trgovinu među zemljama posve različite vojne snage očuvati od utjecaja te snage. Ipak, u cijelosti je svakako prevladao njegov optimizam u vezi s mogućnošću mirotnove politike. Uostalom, samu slobodnu trgovinu razvijali su oni slojevi društva koji su se suprotstavljali tradicionalno ratobornom plemstvu. Ipak, liberalistički model mira utemeljen na slobodnoj trgovini imao je prikriveni partikularistički ton; nade za mir koje je on pothranjivao nisu bile istinski univerzalističke, nego ograničene na krug »civiliziranih« naroda. Thomas More je već bio objavio da je rat pravedan ako se vodi protiv naroda koji svojoj zemlji nisu dali ime, uskraćujući im na taj način pravo da se koriste zemljom. U mnogim se slučajevima izrijeком tvrdilo da predodžbe o pravilima ponašanja u međunarodnim odnosima ne vrijede kad se radi o »divljacima«. Iznimno, Bentham je kao dosljedni pristaša slobodne trgovine, već krajem 18. stoljeća zahtijevao da se napuste kolonije; u protivnom, postoji opasnost da sukob zbog kolonija izazove brojne ratove, čak i nakon što se obuzda i ograniči moć ratobornih aristokrata. U Engleskoj su pacifističko mišljenje i apel za slobodnu trgovinu bili blisko povezani; upravo iz tog razloga izvan Engleske se smatralo da je slobodna trgovina u mnogim slučajevima naprosto nešto što služi interesima ekonomski i tehnološki najnaprednije nacije — Engleske — i da stoga slobodna trgovina ni u kom slučaju nije izdanak univerzalističkog mišljenja (Howard 1978).

Tima dvama modelima mira u 19. su se stoljeću pridružila još dva, oba čvrsto povezana s dvije prosvjetiteljske varijante pacifističke misli. Marksizam je započeo

⁴ Pionirski rat s ove točke gledišta je studija Massima Morija (1989). Ovo je sažetak njegove opsežne studije *La ragione delle armi. Guerra e conflitto nella filosofia classica tedesca 1770—1830* (Milano, 1984).

polemiku protiv nesposobnosti neustavnih država da sačuvaju mir i izjednačio je s kapitalizmom: društvene uvjete mira ne može osigurati republika, nego socijalizam. Kapitalizam ima nasilan i osvajački karakter; borba za njegovo rušenje stoga ide pod ruku s borbom za mir. Iz tog razloga marksistički nadahnuti pokreti uvijek su pacifističke tendencije koje nisu davale prioritet kritici kapitalizma ili napore da se na razini međunarodnog prava postigne miroljubivo rješenje sporova, promatrali s priličnom dozom arogancije. Ipak, Engels je u kasnijoj fazi pokazao spremnost da prihvati i nenasilan preokret unutar društva i izgleda za evropsko razoružanje. Recentni marksistički pokušaji skloni su takvim stavovima i svjedoče da kapitalizam atomske ere pokazuje sposobnost očuvanja mira, barem u načelu (Klein, 1988). Glavnu struju marksističke misli unatoč tome određuju pokušaji da ponovno sastavi teoriju imperijalizma; ta se argumentacijska linija najviše razvila neposredno prije prvog svjetskog rata i utemeljila je shvaćanje da kapitalizam ulazi neumoljivo u imperijalističku fazu u kojoj su sukobi između vodećih »imperijalističkih« sila neizbježni — što potvrđuje i ovaj rat. Takav pogled na stvari umnogome je odredio način mišljenja nakon prvog svjetskog rata i proširio se na socijaldemokratski tabor, u kojemu je tradicionalan utjecaj imao stariji prosvjetiteljski mirovni model. Takvo se stajalište hranilo dojmom da je vanjska politika Sovjetskog Saveza, tada jedine socijalističke zemlje — bez obzira što netko može misliti o naravi samog socijalizma — obrambena i orijentirana na mir.

Izvan socijalističkog i komunističkog pokreta, strah od revolucije unutar društva rano se udružio sa strahom da bi takvu pobunu mogli potaknuti ili podržati Sovjetski Savez ili Komunistička internacionala. Međutim, Staljinov pakt s Hitlerom 1939. bio je događaj koji je unutar radničkog pokreta prvi put potresao temelje nekih stvari koje su do tada uzimane kao gotova činjenica. To nije vrijedilo samo za članove pokreta otpora koji su se borili protiv nacista unutar Trećeg Reicha i ne samo s obzirom na nagli prekid svih kontakata čiji je cilj bio moguća suradnja Njemačke socijaldemokratske i Njemačke komunističke partije. To je u prvom redu vrijedilo za predstavnike marksističkog mišljenja. Moguće je dokučiti čitav niz reakcija ako se pogleda poznata prepirka Rudolfa Hilferdinga, socijaldemokratskog teoretičara i autora »Financijskog kapitala«, i Waltera Ulbrichta. Krajem 1939, uvjeren da su Hitlerova Njemačka i Staljinov Sovjetski Savez u bliskom prijateljstvu, Hilferding je zaključio da im je totalitarizam zajednički i da socijaldemokracija, dosljedno tome, treba podržati Veliku Britaniju i Francusku u borbi protiv njih. Ulbricht je na to reagirao polemičkim napadom koji je privukao međunarodnu pozornost; u njemu je britanski imperijalizam označio glavnim neprijateljem. Baš zbog spremnosti da sklopi pakt sa Sovjetskim Savezom, nacistička je Njemačka prešla u manje agresivnu formu imperijalizma, tvrdio je Ulbricht. Ovo, naravno, ne pokazuje samo bankrot marksističke teorije imperijalizma, koja je u cijelosti stavljena u službu opravdavanja sovjetske vanjske politike, nego i njezinu duboku nesposobnost razumijevanja značenja demokracije i ustavnosti za procjenu sposobnosti država za miroljubivo ponašanje. Njemački napad na Sovjetski Savez 1941. vodio je novoj promjeni naglaska, jer se sada načelna opozicija fašizmu ponovno smatrala neupitnom. K tome, sovjetska politika u Istočnoj i Srednjoj Evropi nakon drugog svjetskog rata, a osobito slučajevi vojne intervencije da bi se suzbili unutar-

nji reformistički pokreti u socijalističkim zemljama (Mađarska 1956. i Čehoslovačka 1968), izazvali su opsežne rasprave o sposobnosti socijalizma za mir; jednostavna teza da će eliminiranje interesa vojno-industrijskog kompleksa donijeti mir svakako je bila na teškoj kušnji i postupno je izgubila svaki kredibilitet.

Za generaciju koja je ponovno otkrila marksizam u šezdesetim i sedamdesetim godinama i omogućila mu da doživi renesansu, ovdje spomenuti događaji, s iznimkom gušenja »praškog proljeća«, bili su suviše davni a da bi ostavili traga na političku percepciju. Za tu generaciju odlučnu su ulogu imali vojni sukobi među socijalističkim državama (iznad svega između Kine i Sovjetskog Saveza), kao i sovjetska intervencija u Afganistanu 1979. Za ranije marksiste to je bio jasan prijelaz, jer su oni prihvatili realizam politike zasnovane na moći, ili čak realizam geopolitičke moći. Ova transformacija nije prihvatljiva budući da, unatoč očitim pukotinama u eksplanatornoj moći modela usredotočenog na kapitalizam i »imperijalizam«, ne možemo jednostavno odustati od temeljnog problema unutarnjih ekonomskih, društvenih i političkih preduvjeta sposobnosti očuvanja mira u vanjskoj politici.

Teorija miroljubive naravi industrijskog društva bila je konstitutivna za sociologiju. August Comte i Herbert Spencer, kao akademski autsajderi koji su propagirali sociologiju kao novu znanost, ali je nisu bili u stanju institucionalno akademski utemeljiti, nesumnjivo su bili nastavljači mirovno usmjerenog prosvjetiteljskog mišljenja u svom pokušaju da dokažu miroljubivi karakter nastajućeg industrijskog društva. U tom kontekstu značajnu je ulogu imalo Spencerovo razlikovanje između dva tipa društva, »ratničkog društva« i »industrijskog društva«. Prema Spenceru, u ratničkom društvu primarna je kolektivna sposobnost za nasilno djelovanje prema van. Takvo društvo, tvrdio je on, dosljedno tome potpuno potčinjava dobrobit pojedinca kolektivnom cilju; vlast je strukturirana oko unilinearne hijerarhije. Nasuprot tome, industrijsko društvo razvija svoj potencijal na temelju vlastite volje i ugovora. U takvoj zajednici individualizam i tržište cvjetaju; struktura dominacije je decentralizirana i multipolarna. Kad se radi o odnosu s drugim zajednicama, industrijsko društvo teži s njima zasnovati ugovorne odnose radi uzajamne koristi. Evolucionistička pretpostavka da će »ratničko društvo« nužno iščeznuti danas nam može izgledati nevjerojatno optimistički; ipak, takve su pretpostavke bile reprezentativne za društvene znanosti 19. stoljeća, pogotovo u Velikoj Britaniji i SAD-u. Čak je i klasični marksizam mnogo usklađeniji s optimizmom takvih pretpostavki nego što se može činiti na prvi pogled. On samo pomiče osvit ere mira za jednu povijesnu stepenicu: u ovom sustavu nije kapitalističko, već samo socijalističko industrijsko društvo bitno miroljubivo. U takvu državu vodi put unutarnjih društvenih promjena koje su, što je posebno naglašeno, nasilne; uspjeh tih promjena je, međutim — kako je tvrdio Engels u *Anti-Dühringu* — razvojno zajamčen, primjerice unutrašnjim rasapom kapitalističkog militarizma zbog rastuće nemogućnosti financiranja naoružanja i zbog naoružavanja klasno svjesnog proletarijata koje ide ruku pod ruku s vojnom obvezom. Razdoblje između 1815. i 1914, koje je prekinulo tek nekoliko malih ratova, služilo je kao dokaz ispravnosti pretpostavke o miroljubivosti industrijskih društava. Iz tog je razloga početak prvog svjetskog rata izazvao težak šok koji je doveo u sumnju ne samo društvene znanosti nego i filozofiju

povijesti. Čak i ako rat kao takav nije proturječio očekivanjima, smjer kojim se dalje razvijao duboko je iritirao.

Reakcija suvremenih njemačkih sociologa na prvi svjetski rat izuzetno je zanimljiva s obzirom na različite načine na koje su kult rata i šovinizam deformirali slavnu tradiciju njemačke historijske misli u humanističkim i političkim znanostima; to je nesumnjivo pokazalo da teza o miroljubivom industrijskom društvu ima velikih problema. Ta je teza bila najmanje proširena u Njemačkoj; općenito govoreći, njemački osnivači sociologije s prezirom su gledali na Comtea i Spencera i bili su vrlo daleko od liberalizma i pozitivizma. Werner Sombart, Max Weber i Georg Simmel mogu se jasno razlikovati kao tri tipa. Dok je Sombart prije izbijanja rata iznio supstancijalnu sociološku teoriju o povezanosti rata i kapitalizma, tijekom rata ona se svela na sudbinsku borbu između britanskog utilitarnog komercijalizma i njemačkog anti-utilitarnog heroizma. Premda se Max Weber klonio takve hiperbolizacije rata u filozofiji povijesti, ni on nije stvorio nikakvu sociološku analizu pojave i posljedica rata. One njegove publikacije, kojima je namjeravao postići politički utjecaj, pionirska su ostvarenja u analizi veze između unutarnje državne strukture i sposobnosti vanjskopolitičkog djelovanja. Georg Simmel je, pak, rat interpretirao jedino kroz estetske kategorije i kategorije filozofije života vjerujući da ratno iskustvo omogućuje bijeg od tragedije moderne kulture. Ni drugi autori toga razdoblja nisu ponudili ništa što bi nadoknadilo propust sociološke struke; jedina je iznimka djelo Emila Lederera, jer on nije postao žrtvom neobuzdanih spekulacija s temom ratne krivice ili značenja rata. Umjesto toga, on se prihvatio sociološke interpretacije neočekivanih značajki rata, naime stapanja totalnog rata i sve autonomnije ratne mašine.

Značajni sociolozi u drugim zemljama također su zauzeli pozicije s kojih su blagonaklono gledali nacionalne interese. Ipak, odnos između takvih nacionalističkih pozicija i univerzalističkih prosvjetiteljskih ideala miroljubivog svijeta izgledao je drugačije nego u Njemačkoj. Emile Durkheim, kao predstavnik francuske sociologije, u svojim je političkim spisima tvrdio da rat ne znači kraj pacifističkog ideala; umjesto toga, držao je da će francuska pobjeda pridonijeti krahu militarizma i značiti korak naprijed prema konačnom trijumfu mira. Teorijski je Durkheim već bio ublažio Spencerovu prognozu da će rat u industrijskom društvu nestati kada je govorio o njegovom nestajanju kao postupnom procesu, a ne nečemu što će brzo biti ostvareno. Budući da je stav koji je zauzeo unatoč tome bio potpuno evolucionistički i optimističan, Durkheim je vjerovao da se može govoriti u terminima progresivne prilagodbe od trajnog ratnog stanja u primitivnim zajednicama prema trajnoj zakonitosti modernih društava. Durkheim je izbjegao suočiti se sa činjenicom da država koja je iznutra pravno strukturirana može prema van zauzeti stav velesile koju ne ograničava nikakav zakon. Događaji u vezi s ratom uvelike su izmaknuli doseg njegovih kategorija. Durkheimu je jedino preostalo da pokuša spriječiti da njegove normativne ideale ne usiše vrtlog nacionalističkih ideologija.

Američku misao tog vremena manje je obilježavalo vjerovanje koje je slijedilo Spencerovo stajalište o mirotvornom djelovanju osobne slobode ugovaranja, a više specifično razumijevanje republike i demokracije i njegovo transponiranje u

međunarodni kontekst. Prema tom gledištu, stalan napredak procesa internacionalizacije ekonomije i znanosti u budućnosti će onemogućiti puku koegzistenciju država. Jedina alternativa izvaninstitucionalnom rješavanju sporova — koje uvijek vodi nasilnom raspletu — sastoji se u stvaranju moralne i pravne razine na kojoj bi se međunarodni sporovi mogli miroljubivo rješavati. Za ove je mislioce izbijanje rata bilo posebno šokantno, jer je proturječilo njihovoj pretpostavci o mirnom napretku i njihovom u biti evolucionističkom vjerovanju u jasan trend širenja demokracije diljem globusa. I doista, ratna zbivanja u Evropi u početku su se interpretirala kao anakronizam, kao izraz evropske nazadnosti; podrazumijevalo se da Amerika ne treba sudjelovati u takvom ratu. Ipak, tijekom rata je prevladala linija koja je zagovarala američki ulazak u rat na strani saveznika, za što je postojalo univerzalističko opravdanje. Pridružiti se stvari demokracije, ukinuti rat stvarajući Ligu naroda i jamčiti malim narodima pravo na samoodređenje bili su, ipak, posve plemeniti ratni ciljevi u očima američkih reformističkih intelektualaca.

Posljedice koje je američki ulazak u rat imao u domaćoj politici raspršile su svaku nadu da bi rat mogao biti prilika za reformu. Analize rata prouzročile su malobrojne plodonosne pristupe u društvenim znanostima koji su bili izvedeni ponajprije iz pretpostavke da postoji veza između demokracije i mira. Ti su pristupi većinom bili socijalnopsihološki: mogućnost socijalne integracije kroz javnu participaciju koja potiče lojalnost i procese oblikovanja javne volje, stavljena je uz integraciju putem suprotstavljanja vanjskim ili unutarnjim neprijateljima. Uz rijetke iznimke kao što je, primjerice, knjiga Thorsteina Veblena *The Nature of Peace and the Terms of Its Perpetuation*, u američkim se društvenim znanostima tog vremena relativno značenje takvih sociopsiholoških čimbenika vrlo rijetko razmatralo u vezi s ekonomskim, političkim ili vojno-tehnološkim faktorima. Zanimljivo je da je Veblen prilično jasno ustvrdio da postoji tenzija između demokracije i kapitalizma. On je to smatrao jednim od razloga modernog nacionalizma, u mjeri u kojoj određeni društveni slojevi promiču nacionalizam iz straha od zahtjeva za socijalnom jednakošću. U cijelosti je i on nacionalizam smatrao zastarjelim, a ne modernim ili obećavajućim za budućnost. Sociopsihološka razmatranja nisu se razvila u analizu modernog nacionalizma i njegova značenja u ratu.

Četiri spomenuta modela mira — miroljubivi karakter slobodne trgovine, republikanski poredak, socijalizam i industrijsko društvo — imala su u modificiranim oblicima velik utjecaj čak i nakon drugoga svjetskog rata. Međutim, svi su oni sve više uzimali pred realizmom politike sile. Baš kao što su se nuklearne velesile i njihovi saveznici sučeljivali od početka hladnog rata, tako su i »proleterski nacionalizam«, na jednoj, i demokratski univerzalizam, na drugoj strani, bili dijametralno suprotne, neprijateljske i međusobno isključive alternative. U stvarnosti su se obje pozicije izrodile u ideologije koje su trebale legitimirati ciljeve u sferi politike moći.

Premda su brojni teoretičari u društvenim znanostima na različite načine objavljivali svoja osobna vjerovanja o problemima rata i mira tijekom hladnog rata ili priznavali da se pred zastrašujućim nuklearnim strategijama mogu u najboljem slučaju povući, vrlo su rijetko pridonijeli širim analizama problema. Reprezentativni teoretičar tog vremena Talcott Parsons u okviru svojih studija gotovo da i nije

komentirao hladni rat, a kad se u to upustio, njegove tvrdnje svodile su se na opažanje da su se međunarodni odnosi neznatno institucionalizirali. I sami vodeći predstavnici neoparsonsizma priznaju da Parsons ne samo da nije mogao izaći na kraj sa sadašnjom nego da je imao teškoća i s povijesnom ulogom rata kad ga je trebao smjestiti u okvir svog evolucionističkog modela utemeljenog na teoriji diferencijacije. Naime, u tom teorijskom modelu ratovi, kao društveni pokreti, mogu biti samo sredstva procesa diferencijacije koji ih nadilazi; u najgorem slučaju, oni mogu neznatno skrenuti ili kočiti tijek tih procesa, ali ne mogu na njih imati nikakav odlučan utjecaj. Za Parsonsa ne može biti riječi o tome da bi takvi slučajni procesi kolektivne akcije mogli određivati smjer ili opseg diferencijacije.⁵

Dva najvažnija glasa u sociologiji tijekom pedesetih i šezdesetih godina koja su dosljedno upućivala na društveno značenje rata i posljedice trke u nuklearnom naoružavanju bili su Raymond Aron i C. Wright Mills. Aron se s tolikim entuzijazmom ponovno otkriva u Francuskoj i Engleskoj, ponajviše stoga jer se desetljećima nije pokorio tematskoj represiji problema vezanih uz rat obilato pridonijevši toj temi, kao teoretičar i kao plodan politički novinar. U svojim teorijama uvijek je ostao neo-Clausewitzski strateški realist čije djelo može poslužiti kao protuotrov ekonomskom redukcionizmu; po mom mišljenju, međutim, ono ne otvara nikakav novi pristup koji bi značio napredak. Mills je doista bio disident u »ortodoksnom konsenzusu« sociologije kojom je dominirala Amerika. Njegovo upozorenje, i danas izazovno, u vezi s »Uzrocima trećeg svjetskog rata«, utemeljeno je na analizi strukture moći američkog društva, u kojemu je identificirao skup elitâ koje kontroliraju vojno-strateški i općenite vanjskopolitičke odluke. Ova se teza, naravno, u empirijskoj stvarnosti pokazala prejednostavnom; njegova analiza suvremenog društva suviše se usredotočila na suprotstavljanje dvaju supersila i nije dovoljno istražila historijsku pozadinu usvojenih jamstava. Ipak, ovdje je netko protestirao protiv bezbrižnog stava, vjerovanja u stabilnost sustava odvratanja koje je postojalo kako u javnosti, tako i među društvenim zantstvenicima.⁶ To je vjerovanje doista bilo vrlo prošireno. Ljudi su uglavnom zahtijevali jedino da se putem sporazuma o kontroli naoružanja uklone izolirani elementi koji su prijetili stabilnosti odvratanja i zastrašivanja; naravno, zanimanje za mogućnost konvencionalnog ratovanja ispod nuklearnog praga održavalo se na životu da bi se sačuvalo političko polje djelovanja.

Situacija se iz temelja izmijenila u posljednjem desetljeću. Za poslijeratnu teoriju — naime za vjerovanje da je mir zajamčen stabilnim sustavom nuklearnog zastrašivanja — ta je promjena imala ulogu »eksperimenta krize« koji nas može, kao što je to učinio prvi svjetski rat, učiniti svjesnima skrivenih pretpostavki. Inovacije u vojnoj tehnologiji umanjile su stabilnost zastrašivanja ili su nas barem navele da shvatimo kako je moguća radikalna destabilizacija. To se može primijeniti na viziju obrambenog štita iznad Sjedinjenih Država, kao i na nove mogućnosti prvog udara ili ograničenog atomskog rata. Eskalacija međunarodnih napetosti u

⁵ O razlozima ovog nedostatka raspravljam u Joas (1990)

⁶ O poslijeratnom razvitku vidi kod Shawa (1989)

ranim osamdesetim godinama učinila je pučanstvo mnogih evropskih država osjetljivim na skup vojnih uvjeta u kojima žive. Domašaj ekoloških problema koji su prešli granice ideoloških blokova (Černobil) stavio je u prvi plan potrebu globalne suradnje, i pitanje povezanosti ekonomije, ekologije i naoružavanja. Čitav navedeni razvitak sugerira da moramo nadići varljivu sigurnost petog modela mira, koji je u mnogim aspektima sličan staroj predodžbi o ravnoteži moći. S tog stajališta, najvažniji doprinos mirovnog pokreta je u tome što je još jednom poljuljao temelje samorazumljivog realizma politike sile i ponovo otvorio javnu raspravu o ratu i miru u međunarodnom kontekstu.⁷

Ta je rasprava otvorena u teorijskoj situaciji u kojoj marksizam nije bio uvjerljiva alternativa. Glavni marksistički teorijski doprinosi uveliko su odstupali od starih ideja marksističke tradicije; to vrijedi za tezu E. P. Thompsona o »eksterminizmu«, drugim riječima o triju u naoružavanju koja eskalira prvenstveno zbog svoje vlastite unutarnje dinamike, a ne zbog ekonomskih ili političkih interesa; to se može reći i za tezu Mary Kaldor o »baroknom arsenalu«, kojom ona propituje ekonomske i vojne probitke od novih vojnih tehnologija koje proizvodi trka u naoružavanju. Većina mladih sociologa počela se, međutim, što sam već i spomenuo, više okretati Clausewitzu i Aronu ili čak obnovljenim i pomlađenim geopolitičkim pogledima. Bit je, međutim, u tome da su ovdje — u spomenutom procesu — izgubljeni svi elementi mirovnih modela koje je možda bilo vrijedno sačuvati, premda je izvjesno da se ovi modeli nisu mogli sačuvati u cijelosti.

Jedan od mogućih izlaza iz te situacije je dovođenje u pitanje prekomjerno lake identifikacije društvenog reda i nacije-države. I doista, kao što sam već spomenuo, Alain Touraine i Anthony Giddens posebnu su pozornost obratili činjenici da prešutno poistovjećivanje apstraktnog pojma »društva« s teritorijalno ograničenim nacijama-državama prije prikriva nego što osvjetljava zavisnost društvenih procesa o ekonomskim, političkim, vojnim i kulturalnim kompleksima međunarodnog karaktera. U klasičnoj se sociologiji o vezi između države i društva ne govori u terminima njezine povijesne i geografske osobitosti. Ipak, ako netko razori ovu lažnu identifikaciju, dolazi do nove procjene središnjeg značenja teorije akcije. Relativiziranje pojma društva implicira da se najširi dijapazon društvenih procesa može analizirati pomoću kategorije akcije i sugerira da stupanj u kojem ti procesi imaju »sistemski« karakter ne bi trebalo pojmovno prejudicirati, nego radije uzeti u obzir njihovu empirijsku promjenjivost. Pristup koji u svoje središte stavlja isprepletanje i preklapanje akcija i iz toga nastale posljedice proizvodi diferenciraniju sliku nego što to dopušta pojam sistema.

U ovom kontekstu mogu samo usput spomenuti da suvremene pokušaje koji iskorištavaju teoriju akcije da bi stvorili nefunkcionalističku osnovu makrosociologije smatram izuzetno plodnima, kad je riječ o problemu rata i mira. Ovdje mislim, primjerice, na ranu transformaciju Parsonsova djela u Etzionijevoj teoriji aktivnog društva, ili na Giddensov razvitak teorije strukturacije kroz kritiku marksizma, na

⁷ Ovom se tezom Zsuzsa Hegedus pokušala suprotstaviti osudi mirovnog pokreta koju je podržavala većina francuskih intelektualaca (Hegedus, 1989).

Castoriadisove i Tourainove doprinose teoriji institucionalizacije kao kreativnom procesu, i na pristup, ne posve oslobođen voluntarističkog prizvuka, Brazilca Roberta Mangabcire Ungera. (Etzioni, 1968; Touraine, 1978; Giddens, 1984; Castoriadis, 1987; Unger, 1987). Svim tim koncepcijama u početku je bilo zajedničko to što su otišle dalje od pojma akcije koja nije ograničena na individualnu razinu i tako stvorile osnovu za modele društvenog reda koji su, za razliku od funkcionalističkih sistemskih modela, primjereni specifičnostima ljudske društvenosti. Da bi se ostvario taj cilj, modeli racionalne i normativno orijentirane akcije moraju se proširiti u obuhvatniji model na akciono-teorijskoj ravni koji bi u sebi sadržao kreativnu dimenziju akcija koja proizvodi institucije.

Za sve ove teorije, ratovi ili ustanci nisu samo »eksperimenti krize« za tradicionalne pretpostavke i teorije, nego i za same socijalne strukture. Njih poglavito zanima društvo u stanju mobilizacije jer otuda žele steći uvide koji će pridonijeti razumijevanju društvenih struktura. To je izraženo u Giddensovu konceptu (aktivne) strukturacije, kao i u Etzionijevoj tezi da je aktivno društvo — a to je društvo sposobno za svjesnu samotransformaciju — jedina alternativa uništenju u postmodernom dobu. Isto naposljetku vrijedi i za Ungerovo isticanje slučajnosti institucionalnih inovacija i prednosti »plasticiteta« koji je u njegovu djelu izveden iz raširenog zapažanja da se industrijalizirana kapitalistička društva pojavljuju izvan zapadne kulture sfere i iz povijesnih slučajeva vojne modernizacije provedene da bi se pariralo protivniku. Naravno, mobilizacija u ovom kontekstu također znači nacionalistički ratni entuzijazam, ali bez pozitivnog predznaka. Empirijski govoreći, otvorenim je ostalo i pitanje da li ekstremna tehnologizacija atomskog i konvencionalnog ratovanja čini upravo mobilizaciju na širokoj osnovi nepotrebnom.

Meni se čini, međutim, da je činjenica da se ekonomski, politički i psihološki redukcionizmi mogu izbjeći samo ako se odrekneмо uporabe obuhvatnih sistemskih modela značajnija od mogućnosti društvene analize koju nudi akciono-teorijski pristup. U djelima Giddensa i Castoriadisa, pa čak i u specifičnoj sponi prema Weberovu mišljenju koju sadrži teorija Michaela Manna o izvorima društvene moći, društvo se analizira kroz različite dimenzije koje se međusobno odnose na »nefunkcionalan« način (Mann, 1986). Svim tim autorima je zajedničko da odbijaju dati privilegirani status jednoj posebnoj društvenoj sferi u kojoj bi onda ležao ključ razumijevanja društvenog totaliteta. Giddens, primjerice, pokušava analitički odijeliti dimenzije kapitalizma, »industrijalizam« i organizaciju vojne moći i unutarnji »nadzor« i kontrolu i sačuvati ih kao moguće uzajamne varijable. Castoriadis posebno ističe da demokraciju ne treba promatrati kao nadgradnju kapitalizma, već kao autonomnu dimenziju povijesti čovječanstva. Etzioni želi pokazati kako su iznad razine nacije-države stvoreni dodatni slojevi međunacionalnih ili nadnacionalnih propisa; na temelju toga pozvao je na razoružanje vojnih blokova pomoću propisanih oblika njihove međusobne suradnje, nasuprot njihovoj dezintegraciji u suparničke nacije-države.

Osnove spomenutih teorija dopuštaju nam da se pozabavimo upotpunjavanjem pretpostavki mirovnih modela koji su dosad stvoreni u društvenim znanostima i socijalnoj filozofiji. Činjenica da su povijesni događaji poljuljali sve te modele nije

razlog da ih se odbaci. Teorija miroljubive naravi industrijskog društva, barem koliko i proces unutarnje pacifikacije koji se širi sve do »civiliziranja« vojnog kompleksa, pokazali su se, naposljetku, u velikoj mjeri točnima u današnje vrijeme. Čak i danas Kantova ideja republikanizma potiče važna pitanja u vezi s javnom kontrolom vanjske politike kao uvjetom njezine miroljubivosti. Marksističke pretpostavke o interesima kapitalističke obrambene industrije nisu samo plodovi mašte. Slobodna trgovina i sprečavanje i protekcionizma i izvoznih monopola bitno su pridonijeli miroljubivim odnosima između zapadnih industrijskih društava. Ipak, potrebno je u teorijskim terminima promisliti razmjernu ispravnost svakog pojedinačnog objašnjenja i primijeniti ga na cjelini analize uzroka rata. Tako je sigurno prejednostavno objašnjavati prvi svjetski rat sukobom interesa imperijalističkih sila, autokratskim karakterom njemačkog Reicha, postojanjem izrazitih izvoznih monopola ili evropskom nazadnošću naspram Amerike, kako su to različiti ljudi radili u svoje vrijeme.

Izbijanje novog »hladnog rata« početkom osamdesetih godina pokazuje, međutim, da ne smijemo sebi dopustiti da se ugodno smjestimo u normativni nedostatak mašte karakterističan za realističnu politiku zasnovanu na moći. Previdjeti opasnosti po mir koje sa sobom nosi suvremena transformacija društva koja su ranije bila dijelom »istočnog socijalističkog bloka« bilo bi nedopustiva povijesna nepažnja. Neke od tih opasnosti možemo ovdje ukratko spomenuti. Protivnici detanta i radikalnih koraka prema razoružanju nisu jedini koji smatraju da je položaj predsjednika Gorbačova nedovoljno čvrst i da bi mogao opravdati reorijentaciju njihove cjelokupne političke strategije, čak ni prema Sovjetskom Savezu, koji je voljan ući u dijalog i razoružanje. Premda čak ni neostaljinistička diktatura u Sovjetskom Savezu, ili u ovom slučaju samo u središnjim ruskim državama ne bi mogla svojevóljno ukloniti razloge za geostrateško uzmicanje Sovjetskog Saveza, ona bi ipak izmijenila međunarodne odnose, a posebno bi utjecala na predvidivost ponašanja Sovjetskog Saveza kao nuklearne velesile.

Jedna od glavnih opasnosti za stabilnost Gorbačovljevih reformskih projekata su centrifugalne nacionalističke tendencije koje su zahvatile mnoge narode Sovjetskog Saveza. Štoviše, u istočnoj i jugoistočnoj Evropi slabljenje sukoba između dva bloka dovelo je do otvorenog izbijanja etničkih napetosti. Ako će hladni rat između nuklearnih saveza biti zamijenjen velikim brojem manjih »vrućih ratova« između neprijateljskih naroda, to sigurno neće biti korak prema mirnijem svijetu. To bi sigurno imalo za posljedicu — kao u razdoblju koje je prethodilo prvom svjetskom ratu — trajno nestabilni sustav promjenjivih vojnih saveza. Sadašnja euforija u vezi s evropskim detantom možda skriva opasnost da se — kao što se dogodilo ranih sedamdesetih godina — uštede postignute smanjenjem vojnih troškova naprosto transferiraju u ostale sektore povezane s naoružavanjem; inovacije u vojnoj tehnologiji koje se u tom procesu postižu mogu tako kasnije dovesti do obnove straha od »druge strane«. Prema tome, na dnevnom redu bi i dalje trebala biti zadaća transformiranja vojnih organizacija i vojne tehnologije u doista obrambene forme i osiguranje stvarne redukcije troškova naoružavanja.

Još jedna pogibelj za svjetski mir koju treba spomenuti jesu oštriji obrisi ujedinjene Evrope — a moguće je da ona uključi čak i države istočne Evrope — nasuprot manje razvijenim zemljama svijeta. Pacifikacija unutar Evrope kroz intenzivnu trgovinu, širenje demokratske političke kulture i pojavu konfederativne strukture mogla bi ići ruku pod ruku s daljnjom ekonomskom deterioracijom u nekim od tih zemalja, što bi moglo povećati opasnost od novih sporova i nasilja u tim zemljama i između njih.

Povratak multipolarnom svijetu nakon desetljeća bipolarnosti čini najvažniju dimenziju budućih nepredvidivih događaja.⁸ Iako je 1989. godina donijela val demokratskih revolucija, ona sigurno nije navijestila dolazak vječnog mira; ako bi joj netko htio dati zasluženo značenje u međunarodnoj vanjskoj politici, svakako bi je morao nazvati godinom spektakularnog novog početka multipolarne strukture međunarodnih odnosa. Respektirajući ekonomiju, ta je multipolarnost uspostavljena već u vrijeme ponovne pojave moćne Evrope i uzdizanja Japana, kao i ostalih istočnoazijskih »trgovačkih država«. Striktna bipolarnost pedesetih godina — a to vrijedi i u vojnom pogledu — počela je vidljivo pucati već u ranoj fazi zahvaljujući kinesko-sovjetskom raskolu i — u manjoj mjeri — degolističkom isticanju francuskih i evropskih interesa naspram hegemonističke moći Sjedinjenih Država. Postajanje Kine atomskom silom i evropski proces ujedinjenja uveli su u igru daljnje potencijalne aktere. Unatoč tome, Sovjetski je Savez tek 1989. degradiran unutar svjetske ravnoteže moći. Samo se po sebi razumije da je Sovjetski Savez i dalje jedna od vodećih svjetskih sila, pa makar samo zbog svog atomskog oružja. Ipak, ne može biti govora o unipolarnosti, tj. o američkoj dominaciji, budući da je ekonomska ravnoteža isuviše pomaknuta u korist Evrope i istočne Azije. Još uvijek je potpuno nejasno kako će se vojno oblikovati ujedinjena Evropa i da li će se moći održati atomski oligopol velesila kakav je postojao u bipolarnim uvjetima. U svakom slučaju, širenje atomskog oružja na srednji istok, primjerice, ili u napeti scenarij između Indije i Pakistana kao posljedica završetka hladnog rata u Evropi, može služiti jedino rastu pogibelji od nuklearnog sukoba sa svim katastrofalnim posljedicama koje bi takav sukob imao. Danas, također, dobro znamo da on ne bi mogao biti teritorijalno ograničen. Kako god bilo, ni jedna od ovih djelomice spekulativnih, *ad hoc* opaski o opasnostima koje prijete svjetskom miru u idućim godinama, nije smjerala isticanju neke vječite borbe među državama u razdoblju evropske nade za mir. Naprotiv, treba poštovati i iskoristiti racionalnu jezgru historijskih modela mira uvažavajući buduće opasnosti koje za sada ne možemo predvidjeti.

S engleskog prevela:
Veljka Čolić-Peisker

⁸ Ova teza uzeta je iz sjajne knjige — premda je njezino analitičko polazište realizam politike sile — Paula Kennedyja (1987); vidi također *Review Symposium*, (1989).